

BALTŲ HUMANITARUI – 150

Alvydas Butkus, Kristina Vaisvalavičienė

Baltų ir slavų kalbų, senųjų lietuvių raštų, baltų kultūros, tautosakos, etnografijos tyrinėtojas, bibliografas, vienas iš Lietuvos universiteto steigimo iniciatorių, Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo universiteto) profesorius, latvių kalbos ir latgaliečių tarmės dėstyto pradininkas Lietuvoje Eduardas Volteris

Eduardas Volteris (gimė 1856 m. kovo 18 d., pagal senąjį kalendorių – kovo 6 d., Hagenskalne netoli Rygos – mirė 1941 m. gruodžio 14 d. Kaune) kilęs iš vokiečių vaistininko šeimos. Studijavo kalbotyrą, slavų filologiją Leipcigo, Dorpatu (Tartu), Maskvos ir Charkovo universitetuose. 1883 m. Charkove baigė magistrantūrą. 1883–1886 m. keliavo po Rytprūsius (Mažąją Lietuvą) ir Lietuvą, ten rinko lietuvių etnografinę ir kalbinę medžiagą, užrašinėjo tautosaką. 1886–1918 m. dirbo Peterburgo universitete, dėstė bibliografiją, lietuvių ir latvių kalbas, dialektologiją, lietuvių kalbos sintaksę, lietuvių, latvių ir prūsų lyginamąją gramatiką, lietuvių ir latvių etnografiją, senąją lietuvių tautos istoriją, aiškino M. Daukšos, S. Daukanto, A. Baranausko raštų tekstus. Įsisteigus Lietuvos mokslo draugijai (1907), E. Volteris ateina į pagalbą jos bibliotekai: 1908–1915 m. padovanoja 1337 knygas.

Į Lietuvą E. Volteris atvyko 1918 m., būdamas 62 metų amžiaus. Jam buvo pasiūlyta dirbti Lietuvos centrinio knygyno (dabartinės Martyno Mažvydo bibliotekos pirmtako) vedėju. 1919 m. užėmę Vilnių, lenkai jį iš šių pareigų atleido, todėl prezidentas Antanas Smetona pakvietė profesorių į Kauną. E. Volteris tais pat metais čia įkūrė Centrinį valstybės knygyną (biblioteką) ir jam vadovavo iki 1922 m. 1920 m. E. Volteris išrenkamas Lietuvos archeo-

loginės komisijos pirmininku, o 1922–1934 m. buvo Kauno miesto muziejaus direktorius. Daugiausia dėmesio skyrė numizmatikai ir bibliotekai, rinko medžiagą Kauno istorijai, o nuo 1926 m. ėmėsi ir tautodailės tyrinėjimų.

1919 m. E. Volteris buvo įtrauktas į komisiją Aukštųjų kursų statuto projektui rengti. 1920 m. ėmus veikti Aukštiesiems kursams, jis buvo Humanitarinio skyriaus vedėjas. 1922 m. įkūrus Lietuvos universitetą, E. Volteris jame profesoriavo, vadovavo Humanitarinių mokslų fakulteto Archeologijos katedrai. Jis dėstė lietuvių, rusų, baltų archeologiją, archeologinių kasinėjimų techniką, taip pat latvių kalbą, literatūrą ir tautosaką, latgalių literatūrą, senovės bulgarų kalbą ir kt. Iki 1925 m. profesorius vadovavo fakulteto bibliotekai. Jis rengė etnografinės, tautosakinės bei kalbinės ekspedicijas, Kauno pilies kasinėjimus, parašė straipsnių apie lietuvių, latvių kalbą, tautosaką, etnografiją, kultūrą, Kauno istoriją, pirmasis mėgino susieti kunigaikščio Mindaugo Vorutos pilies vietą su Šeimyniškių piliakalniu Anykščių rajone.

Vytauto Didžiojo universitete E. Volteris dirbo iki 1934 m.

Drauge su Juozu Tumu-Vaižgantu ir kitais inteligentais inicijavo bei 1923 m. Kaune įsteigė Lietuvių-latvių vienybės draugiją ir jai pirmininkavo. Profesorius ypač globojo ir rėmė šios draugijos akademinę sekciją.

E. Volteris buvo palaidotas Kauno miesto kapinių liuteronų kampe (dabar Ramybės parkas Vytauto prospekte). Šeštajame dešimtmetyje iškeliant kapines, jo kapas buvo sulyngintas su žeme.

2006 m. Eduardo Volterio vardu pavadinta viena iš naujųjų Kauno gatvių.

Tautosakininko ir etnografo kelias

Keliones po Lietuvą Volteris pradėjo, tikėdamasis surinkti lietuvių kalbos tarmių pavyzdžių, mat dar 1875–1877 m. studijų Leipcige metu, A. Brücknerio ir profesoriaus A. Leskieno paskatintas, jis buvo pradėjęs domėtis baltų kalbotyra, aktyviai dalyvavo studentų filologų draugijoje, o Karaliaučiaus universitete 1883 m. greta slavų dialektologijos studijavo ir lietuvių tarmes (Bušmienė 1973: 10). Bendraudamas su Karaliaučiaus universiteto Sanskrito ir lyginamosios kalbotyros katedros ordinariu profesoriumi A. Bezzenbergeriu, susipažinęs su naujausiais lituanistikos darbais ir etnografinės medžiagos rinkimo metodika, jaunasis mokslininkas ryžosi apkeliauti Klaipėdos kraštą ir Lietuvoje surinktas mirštančios, kaip jam tuomet atrodė, tautos kultūrinės apraiškas paskelbti rusų ir vokiečių leidiniuose (Šileris 2006: 10).

Išvaikščiojęs beveik visą Klaipėdos kraštą: Priekulę, Dreverną, Kuršių neriją ir kitas vietas, E. Volteris užrašė lietuvių krikštytųjų, vestuvių ir laidotuvių papročių, smulkiosios tautosakos (prietarų, burtų). Ekspedicijos rezultatus 1884 m. jis pristatė Peterburge, Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos posėdyje. Dar tame pačiame susirinkime jis buvo išrinktas šios draugijos tikroju nariu, o surinkta medžiaga buvo išspausdinta „Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos žiniose“⁴¹ (Šileris 2006: 10).

Ekspedicijos išpūdžiai, narystė draugijoje ir atsivėrusios naujos galimybės paskatino E. Volterį toliau domėtis baltų kalbomis, o ypač kultūriniu palikimu – papročiais, tautosaka, mitologija. Nuo to laiko prasidėjo nuolatinės E. Volterio kelionės į Lietuvą ir Latviją – 1884–1887 m. jis rinko tautosaką ir etnografinę medžiagą Vilniaus ir Švenčionių apylinkėse, Žemaitijoje, Užnemunėje, per šešiolika mėnesių aplankė net 128 vietas; 1882, 1884 ir 1885 m. keliavo po Latgalą.

Lietuvoje surinktą tautosaką E. Volteris daugiausia skelbė laikraštyje „Виленский вестник“ (1886–1887 m.), minėtosios Geografų draugijos pranešimų rinkiniuose. E. Volterio iniciatyva prie šios draugijos Šiaurės vakarų skyriaus 1893 m. buvo įsteigta lietuvių ir latvių komisija, kuri rūpinosi šių kraštų etnografijos, istorijos tyrinėjimu (Bušmienė 1973: 10). Vėliau draugija E. Volterio nuopelnus lietuvių etnografijai įvertino mažuoju aukso medaliu (Lietuvninkaitė 1996).

Susižavėjimas baltų istorija, kalbomis ir kultūriniu palikimu, atrodo, bus paskatinęs E. Volterį atsisakyti vokiečių tautybės ir tapti latviu. Tokiam žingsniui įtakos galėjo turėti ir nevokiečiams teikiamos geresnės darbo galimybės; mat slavofilai, stengdamiesi atitraukti latvius nuo vokiečių, leisdavo latviams dirbti aukštosiose mokslo ir kultūros įstaigose (Šileris 2006: 10).

1986 m. pradėjęs pedagoginę karjerą Peterburgo universitete, o 1920 m. ją pratęsęs Kaune, Lietuvos universitete, E. Volteris tapo aktyviu lietuvių ir latvių kalbų, tarmių, literatūros, kultūros propaguotoju.

Jaunystėje savo tautosakininko, etnografo, kalbininko kelią pradėjęs lietuvių kalbos, jos tarmių bei senosios kultūros tyrinėjimais ir jiems skyręs bene daugiau dėmesio nei latviams, E. Volteris tiek ankstyvosiose, tiek vėlesnėse biografijose, spausdintose Latvijoje, dažnai vadinamas lietuvių kalbininku, lietuvių istoriku ir literatu. Tačiau ne mažiau reikšmingi yra ir latvių kultūrai ir tautosakai skirti E. Volterio darbai bei tyrinėjimai. Latvijoje E. Volteris buvo žinomas ir vertinamas, dažnai apie jo veiklą Peterburge latvių spaudoje pranešdavo jo studentai, draugai ir bendražygiai, tarp jų buvo ir garsusis latvių poetas Janis Rainis. Savo prisiminimuose poetas vėliau rašė, kad studijų metais Peterburge dažnai susitikdavo su docentu E. Volteriu, klausėsi jo paskaitų apie lietuvių ir latvių kalbas, literatūrą. E. Volterio paskatintas jis pats Latgaloje rinko tautosaką: „Suvedė mane su Volteriu manieji latgaliai, kuriais jau tuomet, 80-ųjų metų pradžioje, buvau susidomėjęs“ (Vėjāns 1996: 49).

Maždaug tuo pat metu, kai pradėjo dirbti Peterburgo universitete, E. Volteris ima publikuotis ir Latvijos spaudoje. 1887–1902 m. jis bendradarbiauja jaunlatvių judėjimo dienraštyje „Dienas Lapa“ ir jo priede „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem“ (*Etnografinės žinios apie latvius*). Čia jis skelbia straipsnius apie lietuvius bei latvius ir jų santykius su kitomis Europos tautomis, pasisako latvių ir lietuvių mitologijos tyrinėjimų klausimais, aprašo lietuvių ir latvių muzikos instrumentus, lietuvių vestuvinius papročius, domisi Pskovo gubernijoje gyvenančių latvių kilme ir istorija, lietuvių literatūros ir kalbos klausimais, 1891 m. Jelgavoje leidžiamame mokslo ir literatūros mėnraštyje „Austrums“ spausdina Latgaloje (tuometinėje Vitebsko gubernijoje) surinktą etnografinę medžiagą.

Vėliau, nuo 1902 m., lietuvių spaudoje vis dažniau pasirodo publikacijų, skirtų pažinčiai su lietuvių kultūra – lietuvių poetais ir kultūros darbuotojais, lietuviškų knygų leidyba po spaudos draudimo atšaukimo, lietuvių raudomis, Latgaloje gyvenančiais lietuviais.

Didžiausi E. Volterio nuopelnai lietuvių folkloristikai – jo sudaryta pirmoji lietuvių tautosakos ir etnografinės medžiagos rinkimo programa bei latgalių vestuvinių papročių aprašas. Pastarasis – „Vitebsko gubernijos lietuvių genties etnografijos medžiaga“ (publikuotas 1890 m. Peterburge Rusijos geografų draugijos leidinyje)² – yra laikomas vertingiausiu ir reikšmingiausiu XIX a. pabaigos lietuvių tautosakos rinkiniu.

Jame tiksliai ir smulkiai aprašyti Viškių valsčiaus 22 etnografiniai papročiai (daugiausia – vestuvių) ir pateikta apie 70 liaudies dainų tekstų, surinktų 1882, 1884 ir 1885 m. Latgaloje vykusių ekspedicijų metu. Latgalių tautosakos rinkinio medžiagą rinkti, tvarkyti ir komentuoti padėjo daugelis Peterburgo latvių studentų, tarp jų ir minėtasis J. Rainis (Ambainis 1989: 59). Knygoje tekstai pateikiami kartu su vertimu į rusų kalbą, tačiau joje buvo publikuota ne visa ekspedicijos medžiaga, dalis jos tebe-saugoma Peterburgo mokslų akademijos archyve Volterio fonde (Infantjevs 1997).

Latvijoje E. Volteris laikomas vienu iš tautosakos rinkimo metodologijos pradininkų. XIX a. antrojoje pusėje, suaktyvėjęs tautosakos tekstų publikacijoms, Latvijos spaudoje vis dažniau buvo keliamas klausimas dėl tautosakos rinkimo metodikos. 1887 m. dienraštis „Dienas Lapa“ kreipėsi į tyrinėtojus, ragindamas kurti instrukcijas tautosakos rinkėjui, kviesdamas sudaryti mokslinę programą, kuri padėtų atsijoti klastotes. Jau kitais metais dienraštyje išspausdinamas E. Volterio, A. Bylenšteino ir R. Auninio mitologijos klausimynas, o nuo 1889 m. publikuojami E. Volterio programos fragmentai (klausimai apie vestuvių papročius). Visą latvių tautosakos ir etnografinės medžiagos rinkėjų programą išleido Jelgavos latvių draugija 1892 m. (Ambainis 1989: 62–63). Programa buvo etnografinės krypties, sudaryta remiantis Maskvos universiteto Gamtos mokslų, antropologijos ir etnografijos mylėtojų draugijos ir Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Etnografijos skyriaus parengtomis programomis, nurodant, kad abi draugijos maloniai leidusios jomis naudotis. Programa reikšminga visų pirma tuo, kad joje pabrėžiamas tautosakos ryšys su liaudies materialiąja kultūra, priešinant ją pseudoliaudiškiems mitologiniams ieškojimams ir iš to kylančioms tautosakos klastotėms. Šalia nustatytos krypties, *ka rinkti*, pirmą kartą latvių folkloristikos istorijoje buvo suformuluoti nurodymai, *kaip rinkti* (užrašytų tekstų preciziškumas, tarminių ypatybių išsaugojimas, komentarai, pateikėjų biografijos) (Ambainis 1989: 63).

Lietuvoje kaip metodologas E. Volteris jau buvo pasižymėjęs anksčiau nei Latvijoje – dar 1886 m. pasirodė jo programa „Apie Lietuvos ir Žemaitijos tyrinėjimą“⁴³, 1887 m. – „Apie lietuvių mitologijos tyrinėjimą“⁴⁴, o 1910 m., jau būdamas Lietuvių mokslo draugijos tautosakos komisijos narys, jis bendradarbiavo sudarant „Trumpą folkloro dalykams rinkti programą“⁴⁵. Programose E. Volteris ne tik ragino rinkti tautosaką, bet ir kėlė jos rinkimo bei tyrimo reikalavimus – skatino remtis tik patikimais šaltiniais, tiksliai juos nurodyti. Dėl plačių užmojų ir pasirengimo stokos kai kurie E. Volterio tautosakos, mitologijos, archeologijos tyrinėjimai nebuvo pakankamai išsamūs, tačiau tiek pati metodika, tiek pagal ją surinkta tautosaka, etnografinės medžiagos ir archeologinių iškasenų rinkiniai neprarado savo reikšmės.

Kiekvienoje šalyje, kiekvienoje veikloje E. Volterį supo gausybė pagalbininkų ir bendraminčių. E. Volteris juos gebėdavo ne tik užkrėsti entuziazmu, bet ir paskatinti susieti savo gyvenimą su baltų kultūros, kalbos tyrinėjimais bei išsaugojimu. Visų pirma tai buvo Peterburge studijavę lietuvių ir latvių studentai, minėtasis J. Rainis, P. Šmitas – vėliau tapęs vienu žymiausių Latvijos tautosakininkų. Pažintis su E. Volteriu vienoje iš ekspedicijų po Žemaitiją fiksuoti ir tyrinėti lietuvių etnografiją pastūmėjo ir tuometinį Peterburgo universiteto studentą Igną Končių, kuris vėliau ėmėsi fotografuoti žemaičių sodybas, kryžius ir koplytėles, užrašinėti kaimo žmonių papročius ir daugelį kitų etnografijos dalykų (Beržonskaitė 2003).

E. Volteris lietuvių ir latvių studentus neretai paremdavo ne tik moraliai, bet ir materialiai – P. Višinskį, A. Daniliauską, K. Būgą, A. Smetoną ir kt. Tiek Peterburge, tiek Lietuvoje susipažinęs ir bendradarbiaudamas su lietuvių tautosakos rinkėjais, jis užtarė ir rekomendavo į Rusijos geografų draugijos narius priimti J. Brazaitį ir M. Davainį-Silvestravičių (priimti 1886 m.), draugijos medaliais E. Volterio teikimu buvo apdovanoti T. Zykus ir J. Misiurevičius, Rutavičius, Rutkauskas, A. ir V. Sinevičiai. Būdamas minėtos draugijos Etnografijos skyriaus nariu, E. Volteris ne vienai tautosakos ar archeologijos ekspedicijai išrūpino materialinę paramą. E. Volterio ir jo bendraminčių veikla buvo tiesioginė paskata pradėti platesnį etnografinį sąjūdį Lietuvoje ir Latvijoje.

Daug energijos ir pastangų savo gyvenime skyręs baltų kalboms, kultūros dvasiniams ir materialiams turtams išsaugoti, gyvam lietuvių ir latvių ryšiui stiprinti, iki pat garbaus amžiaus palaikęs draugystę su jaunimu, skatinęs jį pažinti ir tyrinėti lietuvių ir latvių kalbas, literatūrą, tarmes, tautosaką, istoriją, E. Volteris, galima sakyti, buvo vienas iš tų kertinių akmenų, padėjusių atlaikyti Lietuvos ir Latvijos kultūrai grėsusias negandas ir tapusių tvirtu pamatu etnografijos, folkloristikos, kraštotyros, knygotyros, muziejininkystės bei kitų sričių plėtojimuisi Lietuvoje ir Latvijoje. Minint šio šviesuolio 150-ųjų gimimo metų atminimą, būtų galima pakartoti latvių poeto Janio Rainio savo mokytojui garbaus jubiliejaus proga skirtus žodžius: „Jūs visą gyvenimą nepaliaujamai kovojote už pačią mūsų abiejų broliškų tautų esmę, kurios svarbiausia išraiška ir simbolis yra kalba. Jūs pasiekėte didįjį tikslą, o naujosioms kartoms tereikia plėtoti ir palaikyti Jūsų darbą“.

¹ О результатах этнографической поездки к прусским литовцам летом 1883 г. – Известие Императорского Русского Географического Общества, т. 21. С.-Петербургъ, 1885, р. 97–112, 336.

² Э. А. Вольтеръ. Материалы для этнографіи латышскаго племени Витебской губерніи. Санктпетербургъ, 1890.

³ Э. Вольтеръ. Об изучении Литвы и Жмудии. – Ковенския губернскаго ведомости, 1886, № 64, р. 12.

⁴ Э. Вольтеръ. Об изучении Литовской мифологии. Ковна, 1887. – 10 p.

⁵ Trumpa folkloro dalykams rinkti programa. Sutaisyta d-ro Griniaus ir LMD narių: prof. E. Volterio, d-ro J. Basanavičiaus, kun. J. Tumo ir adv. A. Janulaičio. Vilnius, 1910. – 32 p.

LITERATŪRA

- Ambainis 1989 – *Ojārs Ambainis*. Latviešu folkloristikas vēsture. Rīga.
Beržonskaitė 2003 – *Stanislava Beržonskaitė*. Prof. Ignas Končius – žemaičių kryždirbystės tyrinėtojas. – http://mpkelias.mch.mii.lt/ZDM/berzonskaites_kryzdirbyste.htm
Bušmienė 1973 – *Stasė Bušmienė*. Eduardas Volteris: Biobibliografija. Vilnius.
Infantjevs 1997 – *Boriss Infantjevs*. Eduarda Voltera latgaliešu tautasdziesmu krājums. – LZA Vēstis, A, 51. sēj., 1./2. Nr., p. 16–21.
Lietuvninkaitė 1996 – *Nijolė Lietuvninkaitė*. „Lietuvis visa savo siela“. – Kauno diena, Nr. 68 (14790), kovo 22.
Šileris 2006 – *Zenius Šileris*. Ar daug apie jį žinome: Eduardas Volteris. – Mokslo Lietuva, Nr. 7 (341), bal. 6–26.
Vējāns 1996 – *Andris Vējāns*. Latgales rakstu gaisma. Rīga.